

O nekim aspektima, idejama i problemima samoupravljanja

Piše: doc. dr. sc. Pavle Vukčević
Udruženje "Naša Jugoslavija"
e-mail: pavlevukcevic@gmail.com

Kad se govori o historijskom mjestu i svjetsko-povijesnom smislu samoupravljanja i u teoriji i u praksi, potrebno je naglasiti na osnovu naučnih saznanja i društvenih dostignuća da izvan socijalizma samoupravljanje nema historijski smisao i perspektivu. Samoupravljanje u sebi samome realizira svoj temelj i ideju u kojoj ne znači uspostavljanje jednog određenog sistema odnosa, već znači postizanje takvih kvaliteta ljudskog života i njegove društvene organizacije u kome je samoupravljanje samosvjesni, bitan i samo za sebe određujući momenat.

Nema sumnje da se bitne protivrječnosti suvremenog svijeta, latentne i manifestne, ukrštaju prije svega na razini izbora za ovaj ili onaj tip temeljnog društvenog odnosa, za vladajuću ulogu ove ili one klase o pojedinim tipovima društvenog odnosa. Na toj razini, dakle, razini temeljnog društvenog odnosa, socijalističko samoupravljanje kao teorijska vizija i kao konkretna historijska praksa ima svoju specifičnu historijsku težinu i jasnu distinkciju prema tipu buržoaskog odnosa građanskih društava, kao i tipu etatističko-birokratskog puta socijalizma. Dosadašnja iskustva razvoja socijalističkih društava potvrdila su spoznaju da osnovno pitanje historijskog procesa socijalizma nije isključivo pitanje političke vlasti, već i pitanje karaktera proizvodnje, proizvodnih odnosa, raspodjele, razmjene i potrošnje, znači karaktera ukupnih društvenih odnosa.

Ključno pitanje historijskog procesa socijalizma je: da li konkretni političko-ekonomski sustav, socijalizam, ostvaruje dugoročne interese radničke klase, njenu vodeću ulogu na osnovama oslobađanja rada i društva slobodne asocijacije proizvođača ili se taj političko-ekonomski sistem javlja u funkciji otuđenja od radničke klase u etatističko-birokratskoj funkciji države kao vladavine nad radničkom klasom? Povijesna praksa socijalizma neumitno daje pravo tvrdnji da je, s jedne strane, prisutan deklarativni projekt o socijalizmu kao oslobađajućem društvu (oslobođenje čovjeka), a s druge strane stvarnost, manifestirana u formi monopolizirane vlasti s neodgovornom vladavinom pojedinaca i grupa, manipuliranom teorijom, pokretom i praksom reduciranja čovjeka (a ne njegovog oslobađanja), na manipulativnu jedinku, kontroliranim javnim mnijenjem, nametnutim izborima, „propagandnim terorom“, strahom, jačanjem partijsko-državnih monopola i etatizacijom cjelokupne sfere individualnog i društvenog života. Sve navedeno nužno nameće potrebu kritičke eksplikacije ideje i stvarnosti socijalizma XXI. stoljeća.

Pristup različitim teorijama o mogućnosti i sudbini socijalizma

Ono, što je zajedničko svim suvremenim teorijama, jeste težnja da pokažu, priznajući istovremenu pojavu, pa i nužnost preobražaja i promjena kapitalizma (što se u izvesnom smislu ne može osporiti kada je riječ o promjeni tehnologije, pronalaženja mogućnosti izlaza iz krize, brzina transformacija), da je radnička klasa prevladana ili nesposobna stvarati nove društvene odnose i da je društvo našlo nove, bezbolnije i suvremene oblike društveno-ekonomskog uređenja i civilizacije, koje čine socijalizam izlišnim, prevladanim, ili makar odgođenim.

Zajedničke karakteristike navedenih teorija:

- nehistorijske - jer pripisuju društvu samo jedan "završni oblik", "kraj povijesti" (ukoliko misle na društvo klasnog antagonizma, naučno se može prihvatiti da je kapitalizam "završni oblik" klasno-eksploatorskog antagonizma);
- nenaučne - jer socijalizam shvaćaju kao statičnu i jedinstvenu formu;
- ideološke - jer prikivaju sve veće socijalno-ekonomske razlike između posredničko – menadžerske klase i stvaralaca materijalnih i duhovnih dobara, zbog otuđenosti sredstava i proizvoda rada od proizvođača i društvene organizacije od čovjeka;

- nesuvremene - jer potcjenjuju sve veću opasnost od sebičnosti i usamljenosti čovjeka i dezintegracije društva koje tehnička sredina izaziva svojim nehumanim stranama.

S toga je razumljivo što suvremeni društveni procesi u globalnom smislu stvaraju socijalističku historiju svijeta. Socijalizam nije samo jedan od osnovnih historijskih alternativa društveno-ekonomskoj i idejno-moralnoj stagnaciji koju neminovno proizvodi kapitalizam, već i alternativa koju u osnovi objektivno rađa proces socijalističkog samoupravljanja, podruštvljavanje i oslobađanje rada koji stvara uvjete, novoj, višoj ljudskoj civilizaciji.

Ideja i problemi

Ideja samoupravljanja nastala je u moderno doba, zajedno s idejom socijalizma i ostaje historijski neodvojiva od problematike socijalizma. Ideja o sudjelovanju radnika ili društvenih grupa u upravljanju ili najšire u samoupravljanju, historijski gledano, stara je koliko i radnički pokret. Zato se može tvrditi da je ideja o samoupravljanju bila pratilac (u ovom ili onom obliku) socijalističke misli od njenog nastanka. Samoupravljanje, kao izraz sam po sebi, znači da se oni na koje se odnosi ili oni koji ga primjenjuju, nalaze u položaju da sami sobom upravljaju umjesto da su potčinjeni zapovjestima nekoga drugoga ili pravilima (zakonima) koje taj drugi donosi, a da ih ne pita ili bez njihovog učešća, odnosno suglasnosti. Kaže se za čovjeka da je autonoman (samoupravan), ako je prije svega u moralnom smislu nekorumpiran, sposoban i odlučan da slijedi svoj razum i etiku i da samostalno iznosi svoja mišljenja, zauzima stavove i određuje svoje ponašanje onoliko koliko zavisi od njegove volje, a ne od vanjske prisile. Pretpostavka je, naravno, da je čovjek zreo i razuman, pa da će takva biti i mišljenja, koja će iznositi, odnosno ponašanja koja će ispoljavati. Za ličnost za koju kažemo da je autonomna, pretpostavljamo i da je, ne samo pravno i poslovno sposobna nego i politički, ljudski, pa i ekonomski samostalna, tj. da ne ovisi od nekoga drugoga, da se može smatrati samostalnim čovjekom – da je slobodan.

Samoupravljanje u jednom najopćijem smislu predstavlja sinonim za neposrednu demokraciju, za demokratsko i neposredno učešće u usmjeravanju, odlučivanju o poslovima užih i širih teritorijalnih, radnih, profesionalnih interesnih zajednica - odnosi se na zajednicu življenja ili rada, kao i na druge zajednice, dobrovoljna udruženja i organizacije. Položaj radnika, proizvođača, tehničara i inženjera svih vrsta u modernoj industriji objektivno je takav da rad na traci ili u birokratskoj mašineriji osakaćuje čovjekovu ličnost. Nije se modernizacijom izmjenio onaj položaj za koji se nekada govorilo da je čovjek obični šrafić - „dodatak mašini“. Zato će se permanentno postavljati problem, da se promjeni takav položaj radnika. Pa će ideja samoupravljanja biti uvijek nanovo pokretana.

Mnoštvo problema s kojima će se samoupravljanje suočavati oduzima privlačnost ovakvim projektima. To su prije svega, nedostatak sistema motivacije koja pokazuje slabosti kao i kod svakog kolektivističkog poduhvata. Druga grupa problema odnosi se na miješanje šire političke zajednice, države, koja to miješanje, odnosno dominaciju lakše postiže pri bezličnom kolektivizmu nego pod uslovima kad se točno znaju subjekti prava svojine i kada su oni nosioci izvjesnih prava i obaveza. Pitanje proširene reprodukcije akumulacije jedno je od slabih strana ovog sistema. Svako odvajanje u te svrhe pogađa neposredne i dnevne interese radnika, a ulaganje u „budućnost“ može pri takvom sistemu, koji je u osnovi politički, biti prilično neizvjesno. Ako se samoupravljanje pruži organizacijama koje imaju prirodnim ili političkim, odnosno pravnim sredstvima uspostavljeni monopol, tada se samoupravna organizacija može javiti kao subjekt koji iskorištava ili, čak ucjenjuje čitavo društvo.

Ako samoupravljanje ostane samo na nivou poduzeća, tada njegovo političko okruženje prije ili kasnije uspostavlja svoju dominaciju. Ako se pokuša ostvariti utjecaj korporacija na političko predstavništvo, tada se umanjuje uloga građanina kao nezaobilaznog elementa demokracije. Uspostavljanje neke vrste ekonomskog, profesionalnog ili socijalnog predstavništva, nije ideja koju treba bez ispitivanja odbaciti u svjetlosti nedostataka sistema političkog predstavljanja. Ali i pre naglašavanje te uloge odvodi nas u korporativizam ili autoritarizam.

Menadžerstvo kao važan element moderne privrede i industrije podcjenjivano je u samoupravnoj teoriji i ustanovama. Nije shvaćeno da uspjesi velikih korporacija zahtijevaju hitna reagiranja veoma upućenih ili talentiranih i školovani menadžera koji moraju preuzimati rizik i biti motivirani ili profitom ili statusnim razlozima. Koliko menadžeri ograničavaju samoupravljače, s jedne strane, toliko, s druge strane, u praksi i jedne i druge mogu ograničavati sindikati. Neki teoretičari samoupravljanja smatraju da sindikat mora stalno igrati ulogu „oporbe u industriji“, u odnosu na menadžment.

Jedan od najačih činilaca motivacije samoupravljača bio bi da se oni učine akcionarima, dioničarima poduzeća u kojima rade. I to, međutim, ima i slabih strana, jer zašto radnik nebi ulagao u neko drugo poduzeće koje, po njegovoj ocjeni, ima više perspektive nego ono u kojem on radi i shvaća da se njime ne upravlja domaćinski. Sistem dioničarske svojine ne trpi takva organizacija koja bi bila nužna da se radnici učine dioničarima poduzeća u kojima rade. Kako bilo, baš u tome je jedna od najjačih motivacije (samoupravljača–akcionara) u eventualnim samoupravnim poduzećima. Time bi se promjenio isto tako neekonomski i nefunkcionalni sustav po kome svaki zaposleni ima potpuno isti glas kao i svaki drugi, mada se zna da čitava poduzeća žive od doprinosa nekolicine svojih članova, dok su ostali samo oni koji se lako mogu zamjeniti drugim, a da to posebno ne ošteti uspjeh poduzeća. Duh uravnilovke može u određenim uvjetima imati čak neko etičko opravdanje, ali on razara motivaciju, efikasnost privredne organizacije i privrede u cjelini.

Možda ni jedna sumnja ili prigovor protiv samoupravljanja nisu bila tako često isticana koliko oni da ako samoupravljači dobiju vlast da odlučuju o raspodjeli, a to znači i o svojim primanjima, oni se neće moći „suzdržati da pojedu i akumulaciju i osnovni kapital“. Ovaj se problem može riješiti određenim pravilima i uravnoteženjem prava i obaveza, mada ona ustvari pojačavaju birokratiju i tehnokratiju, kojih se ni jedno veliko i moderno poduzeće ne može ne samo osloboditi, nego ni lišiti njihovih usluga. Bilo je pokušaja da se samoupravljanje koncipira i eventualno ostvari kao integralni sistem tj. da se sva samoupravna poduzeća integriraju u jedan sistem koji bi se vjerovatno završavao jednim političkim ili ekonomskim parlamentom ili vijećem, nacionalnim radničkim savjetom. Ako bi se ostvarila, ovakva ideja bi neizbježno dovela do uvođenja jednog autoritarnog i potencijalno totalitarnog sistema. Isto tako, svaki samoupravni oblik mora biti poštovan, uvažavan i vrednovan kao jedna mogućnost, alternativa, a ne obaveza koja se ostvaruje kao uniformnost. Drugim riječima, samo u okvirima mješovite privrede i pluralističkog društva moguće je da neko samoupravno poduzeće djeluje kao oaza ekonomske demokracije. U suprotnom se pretvara u beočug autoritarizma, u instrument kojim se u političkim ciljevima čovjek kontrolira na mjestu na kome stiče sredstva za život.

Zaključak

Sve u svemu, s mnoštvom problema samoupravljanje ostaje jedna velika i podsticajna ideja koja će pokretati ljude i koji će je u nekim oblicima permanentno pokušavati i ostvariti, baš kao što pokušavaju da i u društvu i državi izbore svoj status građanina koji učestvuje u procesu demokratskog odlučivanja. Čovjekova društvena i poduzetnička priroda vući će ga uvijek ka takvim, tj. samoupravnim poduhvatima, a njegova egoistična priroda će otežavati ili onemogućavati da se ti poduhvati ikada ostvare onako idealno kako su zamišljeni. U doglednoj budućnosti realni su izgledi da se pomoću različitih oblika participacije i djelovanjem sindikata prakticira ograničeno, a u izvesnim zadružnim i dioničarskim poduzećima i ustanovama sa tradicionalnom samoupravom i potpunije samoupravljanje.